

Ернест Дени
ВЕЛИКА СРБИЈА

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов ориџинала
Ernest Denis
La grande Serbie
Paris : Librairie Delagrave, 1919

Превела са француској
Милина Јанковић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2022.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове органа који је доделио средства за суфинансирање]

ЕРНЕСТ ДЕНИ

ВЕЛИКА СРБИЈА

Предговор
Др Станислав Сретеновић

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

Француски универзитетски професори, историја и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца¹

У предговору свог дела *Велика Србија*,² објављеног 1915. године у жеку Првог светског рата, Ернест Дени, професор модерне и савремене историје на Сорбони, набраја пет питања, помало лаконски констатујући да на „та различита питања једино историја нуди одговор“:

„Које су тежње и жеље различитих народа? Како помирити супротстављене захтеве? У којој мери захтеви министарстава одговарају стварним потребама држава и искреним тежњама народа? На којим основама и на којим материјалним, интелектуалним или моралним снагама се заснивају те тежње, које су каткад више бучне него озбиљне? У ком степену су оне освојиле душу народа?“³

Та питања, у којима се назире наслеђе романтизма, показују поимање многих француских универзитетских професора тог времена према ком се садашњи и будући ставови народа углавном објашњава њиховом прошлошћу. Они, дакле, сматрају да познавање прошлости може служити по-

¹ Овај рад се заснива на студији: Stanislav Sretenović, “Les universitaires français, l’histoire et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes”, Antoine Marès (sous la dir.), *La France et l’Europe médiane. Construction des savoirs savants: institutions, disciplines et parcours (XIXe-XXIe siècles)*, Paris, IES, 2019, p. 141–158.

² Париз, Librairie Delagrave, 1915, 336 стр.

³ *Ibid.*, стр. IX

литици савеза држава и да је улога универзитетских професора у друштву, а посебно у време рата, да утичу на јавно мњење и на политичаре. „Величина“ Денијеве Србије се не односи на њено територијално проширење већ на њену прошлост и „јуначку“ садашњост који је везују за Француску и за њен политички план уједињења Јужних Словена.

Узимајући Србију за пример, запитаћемо се којим су историјским аргументима Дени и његове колеге намеравали да утичу на јавно мњење и француске политичаре током Првог светског рата, и у којој су мери ти аргументи заиста допринели стварању државе Јужних Словена, коју је у Београду 1. децембра 1918. године прогласио регент Александар Карађорђевић. То претпоставља да се претходно запитамо о њиховом окружењу, познавању терена и гледишту из ког су се занимали за балканску историју пре избијања Великог рата.

1. Место историје Срба и Јужних Словена у француском универзитетском окружењу пре 1914. године

У Француској је до Првог светског рата место историје Срба и Јужних Словена било релативно запостављено. За њега се занимао незнатан број универзитетских професора, историчара, али такође и људи отворених према филологији, географији, политичкој науци и изучавању цивилизација: Луј Леже (1843, Тулуз – 1923, Париз), први француски слависта; Ернест Дени (1849, Ним – 1921, Париз), историчар, професор на Сорбони; Емил Оман (1859, Сарбур – 1942, Лион), лингвиста и историчар, Лежеов ученик, и Виктор Берар (1864, Морез – 1931, Париз), познавалац старина, географ и будући сенатор Јуре (1912–1931). Луј Езенман⁴ (1869–1937), историчар и правник, професор на Универзитету у Паризу и Рене Пинон⁵ (1870–1958), историчар и политички новинар,

⁴ Луј Езенман, „André Chéradame et la question d'Autriche, одломак из *Revue historique*, LXXIX, 1902, стр. 8; *Le compromis austro-hongroise de 1867*, Париз, Société nouvelle de librairie et d'édition 1904, 685 стр.

⁵ Рене Пинон, *L'Europe et l'Empire ottoman: les aspects actuels de la question d'Orient*, Париз, Perrin, 1908, 603 стр.

професор на Факултету политичких наука су само споменули историју Срба и Јужних Словена која је, понекад, привлачила пажњу географа Жана Брина⁶ (1869–1930) и Емануела де Мартона⁷ (1873–1955).

Ниједан од наведених универзитетских професора није био специјалиста за Јужне Словене па чак их није ни смештао у жижу својих интересовања. Њихово занимање за те народе потекло је из њихових радова о историји Русије и Хабзбуршког царства (Леже), Немачке и Чешке (Дени),⁸ руског царства (Оман) и античке Грчке (Берар) и из њихових размишљања о „Источном питању“. Први прави стручњак за те народе је изгледа био Гастон Гравије⁹ (1886, Лифол-ле-Гран, Вож – 1915, Сушез, Па-де-Кале), Оманов ученик и географ. Много млађи од осталих, био је лектор за француски језик на Универзитету у Београду од 1909. до 1914. године и извесно једини од свих који је умео течно да чита и говори српски. Његову обећавајућу каријеру су, међутим, прекинули рат и погибија на бојном пољу 1915. године.

Списи тих професора о Србима нису били само научни. Надахњивала су их и дела и чланци политичких есејиста и новинара, који су се и сами занимали за Централну Европу и Балкан и повратно на њих утицали. Ту пре свега мислимо на Шарла Лоазоа (1861–1945), Огиста Говена (1861–1931) и Андреа Шерадама (1871–1948)¹⁰ а у ту групу можемо уврсти-

⁶ В. Бен, М. Миладиновић, *Précis d'histoire serbe*, Париз, Delgrave, 1917, 103 стр., предговор Жана Брина, стр. V–XI.

⁷ Емануел де Мартон, *Traité de géographie physique*, Париз, Armand Colin, 1909, 912 стр.

⁸ Антоан Марес, „Louis Leger et Ernest Déni, profil des deux bohémisants français au XIX siècle“ у. Bohumila Frenčuhová, ед. *La France et l'Europe centrale (1867–1914)*, Братислава, AER 1995, стр. 185.

⁹ Гастон Гравије, „La Vieille Serbie et les Albanais“, одломак из *Revue de Paris* од 1. новембра 1911, Куломије, Пол Бродар, 1911, стр. 23; „La Nouvelle Serbie“, одломак из *Revue de Paris*, од 15. новембра 1913, Куломије, Пол Бродар, 32 стр; *Les frontières historiques de la Serbie*, Париз, А. Colin, 1919; „La Choumadia“ *Annales de géographie*, 166–167, 15. јул и 15. септембар 1912, стр. 271–287 и 351–361.

¹⁰ Станислав Сретеновић „La France et le nouveau Royaume des Serbes, Croates

ти и Албера Малеа (1864–1915). Овај потоњи, који је био васпитач младог краља Александра Обреновића између 1892. и 1894. године, а потом професор у угледним париским гимназијама (Станислас, Волтер и Луј Велики), заједно са српским историчарем, филологом и политичарем Стојаном Новаковићем¹¹ (1842–1915), будућим министром Србије у Паризу (1900), је писац поглавља о историји Балкана у *Општој историји* Лависа и Рамбоа.¹²

Луј Леже, Ернест Дени, Емил Оман и Виктор Берар припадају нараштају рођеном пре рата из 1870. године. Учествовали су у њему (као Дени) или га се, барем, сећају (Оман). Леже је рођен под Јулском монархијом (1843), Дени у време Друге републике (1849), Оман и Берар под Другим царством (1859. и 1864). Ниједан није био пореклом Парижанин. Леже је универзитетско образовање стекао на Колеж де Франсу и 1868. године стекао докторску титулу на раду о Ђирилу и Методију¹³ и о Нестору, руском летописцу из XI века.¹⁴ Дени је био ученик Екол нормал суперијер пре но што је отишао у француско-пруски рат и потом провео три године у Прагу где је сакупљао материјал за докторат о Јану Хусу;¹⁵ Оман је завршио Високу школу за историјске науке и Високу школу за оријенталне језике где је добио диплому из руског, потом је стекао докторат на факултету у Паризу 1894. године са те-

et Slovènes (1918–1929): des relations inter étatiques inégales, докторска теза, Фиренца, Европски универзитетски институт, 2006, 660 стр.; публикација на српском: Станислав Сретеновић, *Француска и Краљевина Срба, Хрватина и Словенаца*, 1918–1929, Београд, ISI, 2008, 511 стр.

¹¹ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса*, Београд, СКЗ, 2012, 416. стр.

¹² Албер Малет, Стојан Новаковић „Historie des Balkans“: Е. Лавис, А. Рамбо, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, III, Париз, Armand Colin, 1894, 984. стр.

¹³ Луј Леже, *Cyrille et Méthode : étude historique sur la conversion des Slaves au christianisme*, Париз, Franck 1868, 230 стр.

¹⁴ Луј Леже, *De Nestore rerum Russicarum scriptore, Facultati litterarum parisiensi thesim*, Lutetiae, Franck, 1868, 39 стр.

¹⁵ Ернест Дени, *Huss et la guerre des Hussites*, Париз, E. Leroux, 1878, 506 стр.

зом „Северни рат и Оливски споразум“¹⁶; Берар Екол нормал потом Француску велику школу у Атини. На врхунцу своје каријере, између 1885. и 1923. године, Леже је држао катедру за словенске језике и књижевност на Колеж де Франсу где је некада предавао Адам Мицкјевич. После неколико година предавања у различитим гимназијама, Дени је добио место на Филозофском и филолошком факултету на Универзитету у Греноблу 1883. године и у Бордоу три године касније. Године 1895. је постао професор на Сорбони где је предавао модерну и савремену историју током двадесет и пет година. Оман је био професор на Филозофском и филолошком факултету у Лилу од 1891. до 1902. године, потом професор на Сорбони од 1902. до 1929. године. Што се тиче Берара, био је професор географије на Високој поморској школи и директор студија на Високој школи за напредне студије.

Током својих универзитетских каријера, ти људи су посетили јужнословенске земље Хабзбуршке монархије и српске и бугарске земље Отоманског царства, потом независну Србију и упознали се са њиховом политичком елитом и интелектуалцима.¹⁷ Године 1873, док је био стипендиста на Карловом универзитету у Прагу, Дени је путовао по земљама које су га занимале због доктората: видео је Немачку, Русију, чешке и словачке земље Аустро-Угарске и Балкан. Леже, који је знао српски и хрватски, 1867. године боравио је у Загребу (Аграму) где је присуствовао свечаном отварању Југословенске академије и у Београду где је присуствовао другој скупштини Уједињене омладине српске, двома установама које су окупљале учене људе да промишљају о уједињењу Јужних Словена. У Загребу је упознао Хрвата Јосипа Јураја Штросмајера, католичког ђаковачког, сремског и

¹⁶ Емил Оман, *La guerre du Nord et la paix d'Oliva*, 1655–1660, Париз, A. Colin, 1893, 321 стр.; Емил Оман, *Quid detrimenti ex invasione Hungarorum Slavi cepeit*, A. Colin, 1894, 105. стр.

¹⁷ Пасус који следи се ослања на: Т. Шробак, *Pour la patrie, pour les Slaves: les slavissants français et leur rôle publique (1863–1920)*, докторска теза Париз-Праг, 2008, 392 стр.; Александра Колаковић, *У служби ојтаџине*, Београд, 461 стр.

босанског бискупа и једног од оснивача Југословенске академије. Управо је њему, који га је упознао са хрватским и југословенским окружењем, посветио свој докторат 1868. године, написан на француском и на хрватском.¹⁸ По одбрани доктората, Леже је почео да пише о Србима, Хрватима и Јужним Словенима, њиховој историји, култури и цивилизацији.¹⁹ Показано занимање за те народе му је од 1892. године донело придружено чланство у Српском ученом друштву, а 1892. године је постао почасни члан Српске краљевске академије. Берар је као члан Француске велике школе из Атине током деведесетих година XIX века у неколико наврата путовао по Балкану што га је подстакло да објави више дела о отоманској Македонији и њеним различитим националностима.²⁰

Крајем XIX и почетком XX века, занимање универзитетских професора за Србију и Јужне Словене је кренуло новим смером, мање научним и књижевним а више политичким, чему су уједно погодовали и контекст и њихов сад већ добро утврђени положај у установама. Почели су да проучавају Србе и Србију кроз призму француске спољне политике, за коју су постали зналци, и желели су да је виде редефинисану у анти-немачком духу. Тај нови поглед се напајао разним политичко-пропагандним списима новинара и публициста²¹

¹⁸ Луј Леже, *Cyrille et Méthode, op. cit.*, стр. IV и V.

¹⁹ Луј Леже, „Le drame moderne en Serbie“ одломак из *Revue des cours littéraires de la France et de l'étranger*, 26. децембар 1868, 8 стр.; „Les Slaves en 1864: Agram et les Croates“ одломак из *Revue moderne*, 25. април 1868, 29 стр.; „Les Slaves du Sud et leur civilisation“, одломак из *Revue moderne*, Париз, Poupart-Davy, 1869, 16 стр.; *Le monde slave, voyages et littérature*, Париз, Didier, 1873, 339 стр.; *Études slaves: voyages et littérature*, Париз, Ernest Leroux, 1875, 347 стр.; *La Save, le Danube et les Balkans, voyage chez les Slovènes, les Croates, les Serbes et les Bulgares*, Париз, Plon, 1884, 279 стр.

²⁰ Виктор Берар, *La Turquie et l'hellénisme contemporain. La Macédoine: Hellènes, Bulgares, Valaques, Albanais, Autrichiens, Serbes, la lutte des races*, Париз, F. Alcan, 1893, 359 стр.; Виктор Берар, *La Macédoine*, Париз, Calmann-Lévy, 1897, (2. изд., 1900); Виктор Берар, *Pro Macedonia*, Париз, A. Colin, 1904, 209. стр.

²¹ Станислав Сретеновић, „La France et le nouveau Royaume...“, *op. cit.*, стр. 32–34.

код којих је привредни напредак Немачке с краја века истовремено изазивао дивљење и све већу бојазан. Наиме, почев од 1893. године, све је више дела и новинских чланака који излажу тезу о немачкој опасности за Француску,²² а поједине, између осталог, брину пангермански покрет и идеологија. На то указује лист *Revue des deux mondes* и веома млад лист *Revue de Paris* који је основао Ернест Лавис 1894. године и чији је Берар постао генерални секретар. Ова два периодична часописа су објављивала чланке о немачкој економској политици и њеним могућим последицама по Европу.²³ Продор немачке привреде у Отоманско царство и пројекат изградње Багдадске железнице (*Bagdadbahn*) су свакако бринули француске ауторе и наводили их да потраже противтежу на Балкану.²⁴ Више њих је политички савез између Немачке и Аустро-Угарске тумачило као јачање „германизма“ у Европи и прву етапу у остварењу Продора на Исток (*Drang nach Osten*).²⁵

У контексту афере Драјфус, посебно почев од 1897. године и после оптужбе команданта Естерхазија, француског официра мађарског порекла, развила се „сумња“ да су Мађари већ вековима помагали „германски“ плану. У том тренутку су се француским новинарима и публицистима указали Јужни Словени из Аустро-Угарске и независне Србије као природна препрека против „германског“ замаху ка европском југоистоку. Поједини су ишли догле да су пропо-

²² Клод Дижон, *La crise allemande de la pensée française*(1870–1914), Париз, 1959, стр. 478, 486. В.: Морис Швоб, *Le danger allemand*, Париз, L. Chailley, 1893, 326 стр.

²³ Виктор Берар, „Science et force allemande“, *Revue de Paris*, 15. фебруар 1900; В. Берар, „La crise allemande“, *Revue de Paris*, 15. октобар 1902. В.: Дижон, *op. cit.*, стр. 479, белешка 4.

²⁴ Андре Шерадам, *La question d'Orient, La Macédoine, le chemin de fer de Bagdad*, Париз, Plon-Nourrit, 1903, 397 стр.

²⁵ Шарл Лоазо, *Le Balkan slave et la crise autrichienne*, Париз, Perin, 1898, 375 стр.; Андре Шерадам, *L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XXe siècle*, Париз, Plon-Nourrit, 1901, 452 стр.; Андре Шерадам, *L'Allemagne et la France et la question d'Autriche*, Париз, Plon-Nourrit, 1902, 278 стр.

ведали уједињење Јужних Словена из Двојне монархије и Србије у једну државу.

Радови и активност француских универзитетских професора у корист јединства Јужних Словена су се појачавали како су кризе које су потресале Европу и југоисток Европе почетком XX века бивале веће. „Рат свињама“ (1906–1911), анексиона криза поводом Босне и Херцеговине (1908–1909), Агадирска криза и балкански ратови (1912–1913) потврђују у њиховим очима тезу о ширењу „германизма“ и потребу за уједињењем Јужних Словена под окриљем Србије. Анексиона криза је учврстила поглед француских професора према ком су Срби и Хрвати један народ везан језиком и историјом, дакле, достојан да формира националну државу по француском моделу, и почели су да траже сличности између историје Француза и историје Срба. Оман је 1906. године написао чланак против аустроугарске политике у Босни и Херцеговини²⁶ и у Паризу организовао јавна предавања око „српског и југословенског питања“. Наредне године је написао предговор књизи произашлој из докторске тезе коју је франкофони српски историчар Гргур Јакшић (1871–1955) бранио на Филозофском и филолошком факултету Универзитета у Паризу.²⁷ Исте 1907. године је био примљен као дописни члан Српске краљевске академије на предлог Стојана Новаковића, који је већ радио са Малеом на *Ойшћој истјорији* Лависа и Рембоа. Током анексионе кризе, 1909. године, обишао је јужнословенске области Аустро-Угарске као и Србију по којој је путовао са Јакшићем, Новаковићем и двојицом франкофоних колега, филологом Јованом Скерлићем (1877–1914)²⁸ и младим романистом Миодрагом Ибровцем (1885–

²⁶ Емил Оман, „En Bosnie“ Куломије, Р. Brodart, 1906, 19 стр., брошура, одломак из *Revue de Paris* од 1. новембра 1906.

²⁷ Гргур Јакшић, *L'Europe et la résurrection de la Serbie, 1804–1834*, Париз, Nacheffe, 1907, 527 стр.

²⁸ Јован Скерлић, *L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848*, докторска дисертација, Лозана, С. Pache-Varidel, 1901, 237. стр.

1976).²⁹ Повели су га у обилазак сеоских области и снабдели га историјским штивом и документима на тему Србије и Јужних Словена. У то време је Берар зашао у прошлост како би доказао старе тежње Срба за независношћу.³⁰

После анексионе кризе, Дени и Оман су лично почели да помажу српским студентима у Француској, који су били окупуљени у два удружења: у Удружењу словенских и француских студената и у *Зори*, удружењу српских студената основаном 1911. године чији је почасни председник постао Оман. Друштвену активност Денија и Омана званични кругови нису добро примили. Када је Оман 1909. године желео да одржи јавно предавање на Сорбони о српском и југословенском питању ректор Универзитета га је одбио наводећи као повод да се једна државна установа не може користити за одбрану политичког гледишта. Берар је 1910. године одржао два јавна предавања о Аустро-Угарској и о „Југословенима“. Дени је присуствовао другом: у то време, рекао је јавно, да мир у Европи зависи од нестанка Аустро-Угарске и оснивања великих држава, чешке и српске, које би образовале словенски зид савезника Француске на Истоку Европе; ту теорију је развио током Великог рата. Године 1911. је започео путовање по јужнословенским областима Аустро-Угарске (посетио је Лајбах/Љубљану, Аграм/Загреб, Фјуме/Ријеку и Босну и Херцеговину), Црној Гори (Цетиње) и Србији (Београд) где је у фебруару 1912. године био именован за дописног члана Српске краљевске академије. Продубио је своје познавање о региону уз српског географа Јована Цвијића (1865–1927), доктора са Бечког универзитета³¹ чији је рад био познат у Француској захваљујући преводима Албера Малеа.³²

²⁹ Миодраг Ибровац, *José-Maria Heredia, sa vie son œuvre*, Париз, Presses françaises, 1923, 642 стр.

³⁰ Виктор Берар, „Indépendance serbe“, *Revue de Paris*, 15. март 1909.

³¹ Јован Цвијић, *Das Karstphänomen*, Беч, 1893, 113 стр.

³² Јован Цвијић, „Remarques sur l'éthnographie de la Macédoine, одломак из *Annales de géographie*, том XV, 1906, 17 стр.; *Remarques sur l'éthnographie de la*

Што се тиче Луја Лежеа, он је у контексту Балканских ратова објавио књигу о Србима, Хрватима и Бугарима ослањајући се углавном на дела на немачком језику.³³ У њој посвећује читаво поглавље *Историји Срба* Константина Јиречека (1854–1918) коју је прочитао у оригиналу на немачком:³⁴ аустроугарски поданик чешког порекла, Јиречек је одбранио докторску тезу на немачком на Универзитету у Прагу о историји Бугара,³⁵ као професор опште историје у Прагу, потом словенске филологије у Бечу, био је везан за југословенске кругове у Аустро-Угарској. Леже се залагао за стварање Балканске конфедерације по узору на савез из Првог балканског рата, са Бугарском као стожером и уз додавање Хрвата и Словенаца.

2. *Историја и њојојанда: слика Србије њоком Првој свейској райа*

Током Првог светског рата, француски универзитетски професори су се ангажовали на „другом фронту“ – фронту пропаганде.³⁶ Било је све више дела која су се бавила Србима и Јужним Словенима. И аутора је било више него раније: Лежеу,³⁷ Денију, Оману и Берару су се придружиле бројне колеге, посебно византолози, с настојањем да окупе Фран-

Macédoine, Париз, G. Roustan, 1907, 56 стр.; 2. увећано издање; *L'annexion de la Bosnie et la question serbe*, Париз, 70 стр., предговор Албера Малеа.

³³ Луј Леже, *Serbes, Croates et Bulgares: études historiques, politiques et littéraires*, Париз, Jean Maisonneuve, 1913, 222 стр.

³⁴ Константин Јиречек, *Geschichte der Serben*, I. Gotha, Пепт, 1911.

³⁵ Константин Јозеф Јиречек, *Geschichte der Bulgaren*, Праг, Verlag von F. Tempsky, 1876, 609 стр.

³⁶ Марта Хана, *The mobilization of Intellect: French Scholars and Writers During the Great War*, Кембриџ, Масачусетс, Harvard University Press, 1996, 292 стр.; Томас Ајриш, *The University at War, 1914–1925: Britain, France and the United States*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, Palgrave Macmillan, 2015, 254 стр.; *L'Académie de Paris pendant la Grande Guerre*, скуп одржан 9. и 10. новембра 2017. у Паризу под управом Кристофа Шарла, Жан-Ноел Лик и Стефан Мешин.

³⁷ Луј Леже, „La bataille de Kosovo et la chute de l'empire Serbe“, сажеци заседања Академије натписа и књижевности, 60. годишњица, бр. 6, 1916, стр. 533–543; Луј Леже, *Le panslavisme et l'intérêt français*, Париз, Flammarion, 1917, 360. стр.

цузе око Србије, Француске савезнице: Бертран Оербак³⁸ (1856–1942), историчар, декан Филозофског и филолошког факултета у Нансију, Шарл Дил³⁹ (1859–1944), професор византијске историје на Сорбони, Анри Лорен⁴⁰ (1866–1932), професор колонијалне географије на Филозофском и филолошком факултету универзитета у Бордоу и посланик Жиронде (1919–1924 и 1928–1932) и Габријел Мије⁴¹ (1867–1953), професор византијске историје на Колеж де Франсу. После рата, географ Жак Ансел (1882–1943), који је борећи се у Источној војсци открио европски југоисток, постао је стручњак за балканска питања.⁴²

Академски наратив у ратним годинама представљао је борбену подршку Француске Србији против заједничких непријатеља као „природни“ продужетак пријатељских вишевековних односа између две земље. Ернест Дени, Виктор Берар и Емил Оман⁴³ су имали одлучујућу улогу у обликовању и ширењу тих идеја и стварању „србофилске“ наклоности међу универзитетским професорима.⁴⁴ Њихова дела из времена рата приказују Србе као „млађу браћу“ Францу-

³⁸ Бертран Оербак, *Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, F. Alcan, 1898, 1917, 492 стр.

³⁹ Шарл Дијел, „L'héroïque Serbie, grande leçon d'un petit peuple“, *Lectures pour tous*, 1. фебруар 1915, „La lutte pour l'Adriatique“, *La Revue des deux mondes*, 15. септембар 1916; *En Méditerranée*, Париз, Armand Colin, 1925, 286 стр.

⁴⁰ Анри Лорен, *L'héroïque Serbie*, Париз, Blond et Gay, 1915, 37 стр.

⁴¹ Габријел Мијет, *L'ancien art serbe: les églises*, Париз, E. de Boccard, 1919, 208 стр.

⁴² Жак Ансел, *Les travaux et les jours de l'Armée d'Orient, 1915–1918*, Париз, Bossard, 1921, 233 стр.; *Manuel historique de la question d'Orient*, Париз, Delgrave 1923, 336 стр.; *Peuples et nations des Balkans*, Париз, Armand Colin, 1926, 220 стр.

⁴³ Емил Оман, „La nationalité serbo-croate“, *Annales de géographie*, 15. јануар 1914, стр. 45–59; „Les pays dinariques et les types serbes d'après Jovan Cvijić“, *Annales de géographie*, т. 23, бр. 132, 1915, стр. 407–419; „Les origines de la liberté serbe d'après les mémoires du protopope Matia Nénadovitch“, *Revue historique*, CXVIII, 1915; „Karagéorge, son armée, ses adversaires“, *Revue historique*, CXXII, 1916, „La slavisation de la Dalmatie“, *Revue historique*, CXXIV, 1917.

⁴⁴ Станислав Сретеновић, „Les „philoserbes“ en France au temps du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, 1918–1929“, *Études danubiennes*, XXIII, 2007, 1–2, стр. 119–148.

за који су им кроз историју били узор. Тако установљена веза између српске и француске историје је била један од видова „климе“ коју су републикански интелектуалци настојали да створе у контексту рата, полазећи од својих поимања антике. Поистоветили су вредности старе Грчке и Рима са Француском револуцијом и Трећом републиком коју је француска војска требало да брани 1914. године. Виктор Берар је, на пример, истакао културни континуум између Атине, републиканског Рима и хришћанског Средњег века и 1789. године: „На слободу старе Грчке и једнакост Рима, Европа је – кад се преобратила у хришћанство – додала тежњу према братству; Европа је тад размишљала о будућности у миру и милосрђу међу свим људима, децом истог божанског оца“.⁴⁵

Класична традиција је била позвана да докаже међународне савезе. Борба Француске и њених савезника је била оправдана као одбрана класичних, дакле универзалних, вредности од „германског варварства“. Насупрот Италији, Шпанији или Румунији, које је Француска желела да у рату види на својој страни, Србија није припадала латинском свету. У њеном случају француски републиканци је требало да „измисле традицију“, укључе њен монархистички карактер и словенско обележје. То им није било тешко будући да је Србија важила за симбол ослобођења од царстава и живела је под уставном монархијом. Осим тога, савезништво Русије, које је нестало 1917, олакшавало је представљање словенског света као природне границе против германизма.

Овде ћемо анализирати књигу Ернеста Денија, споменуто у уводу, *Велика Србија* и брошуру *Србија*⁴⁶ Виктора Берара које оличавају дискурс свих француских универзитетских професора који су писали о Србији и њеној историји током рата. Наведена дела нису плод архивских истраживања већ

⁴⁵ Виктор Берар, *L'éternelle Allemagne*, Париз, 1916, наведено у Марта Хана, *op. cit.*, стр. 154.

⁴⁶ Париз, Armand Colin, 1915, 46 стр.

су користила изворе другог реда. Ако им се уклони политичко-пропагандни аспект, богата су чињеничним знањем о историји Срба и Јужних Словена које је тада постојало. Дени као изворе наводи рад свог колеге Лежеа, политичких публициста – Лоазоа и Говена, британских новинара социјалдемократских стремљења – Вилијама Стида и Роберта Вилијама Сетон-Вотсона и српских колега – Новаковића и Цвијића. За најновији период користи званичне публикације попут *Црвене књије* и њеног српског еквивалента.

Велика Србија се појавила пре напада централних сила на Србију у јесен 1915. године, у тренутку уласка Италије у рат (мај 1915) и преговора са Бугарском о њеном могућем прикључивању блоку Антанте. Денијеви подстицаји да објави наведену књигу намењену француској широј јавности су били лични (или професионални) и пропагандни: осим што се надао да ће му популарност Србије у Француској, „која је у том тренутку била велика и заслужена, помоћи да покрене своју збирку“, ⁴⁷ себи је одредио и следећи циљ: „Објаснити Французима, који не знају зашто воле Србију, да се у својој наклоности нису преварили, показати им разлоге успеха који су задивили свет и јунаштво које је изазвало свеопште одушевљење“. ⁴⁸ У тренутку кад је француска дипломатија настојала да привуче Италију на своју страну, Дени је рекао да се прибојава слабљења интереса Француске за Србију, „најфранкофилнију земљу на свету“, према новинару Андреу Шерадаму, кога је навео у предговору: „Наши финансијери, индустријалци, научници и професори су већ између нас и младе југо-словенске државе везали тесне везе. Не допустимо да оне попусте“. ⁴⁹

У том делу обележеном приказом вечне борбе Латина и Словена против Германа и Турака, описаних као варвари и угњетачи, Дени жели да покаже да Србија још од Средњег

⁴⁷ Реч је о Историјској и политичкој библиотеци издавача Delagrave.

⁴⁸ Ернест Дени, *La Grande Serbie*, Париз, 1915, стр. XII.

⁴⁹ *Ibid.* стр. XIII.

века припада латинском свету, док је истовремено у неприлици због њеног византијског наслеђа и веза са Русијом:

„Смештена на месту сусрета Запада и Истока, Србија је претрпела утицај папства и Италије тек толико да није баш искључиво прожета опасном и нездравом византијском културом. Немањићи, који су је у средњем веку, у време највећег процвата, узнели на врхунац славе и моћи, још увек су одржавали редовне везе са Млечанима. Ни у данашње време наклоност тих народа према Русији никад није искључива, а Србија своју склоност ка либералним установама, осећају за напредак, духовни покрет и поштовање науке дугује блиским везама са Западном Европом.“⁵⁰

У делу су свуда присутни француски модел и његов утицај. Да би српску историју учинио лако разумљивом француској публици, упушта се у лако схватљиве историјске сличности. Династија Немањића је, на пример, упоређена са Меровиншком и Каролиншком династијом: „Немањићи, под чијом је влашћу средњевековна Србија постала моћна сила на Балкану, изнедрили су свог Кловиса, Стефана Немању (1171–1196), и Карла Великог, Стефана Душана (1331–1355)“.

Интелектуалац протестант, Дени између осталог игра улогу „помиритеља“ католика и православаца, истичући у свом делу мешовите бракове или опасности са којима су се у прошлости заједно суочавали:

„Поред грчких суверенки, принцезе латинског порекла донеле су са собом своју отменост и обичаје. Јелена Француска, жена Уроша I (крај XIII века), блага, побожна, милосрдна, иако је остала одана вери својих предака, била је једнако омиљена како међу православцима у унутрашњости тако и међу католицима на приморју.“

и

„Душан Силни, који је од првог тренутка предосетио озбиљност турске опасности је, ако је веровати традицији,

⁵⁰ *Ibid.* стр. 9.

намеравао да сина ожени ћерком Филипа VI Валоа и тражио је од папе Иноћентија VI да га именује хришћанским вођом против муслимана.⁵¹

Разлози нестанка средњовековне српске државе су обликовани према историји Француске:

„Српски монарси су доживели судбину истоветну Кловисовим потомцима: од грчког света који их је окруживао и опчињавао, позајмили су његове слабости и мане, склоност ка теолошкој препредености, навике дволичности и сплеткарења, потребу за раскоши и понизни дух. Њихове нарави су омекшале а свест се помутила.“

Налазимо и податак о Белгији оног времена:

„Срби су подлегли јер су били на првој линији хришћанске одбране и њена предстража. Били су жртве трагичне несреће попут ове која је ових последњих месеци осудила Белгију на страховито разарање.“⁵²

У приказу српске историје Дени осуђује апсолутистичку монархију и повлачи паралеле са временом Луја XIV:

„Није нам тешко да замислимо шта се догађало у Босни од 1882. до 1919. године; довољно је да се подсетимо владавине Луја XIV и његовог тумачења Нантског едикта пре опозивања. У многим погледима Аустро-Немци су психолошки и морално гледано на нивоу министра Лувоа с том разликом што стављају материјалне победе модерне науке у службу својих црвљивих замисли.“⁵³

Дело је препуно поређења са предратним кризама: босанска криза би за Србију требало да има исти значај као криза у Алгесирасу и Агадиру за Француску, суђење у Загребу 1909. године – где је Аустро-Угарска групу јужних Словена оптужила за велеиздају – једнако је Савернској афери. Јунаштво и смисао стратегије регента Александра 1914. године, према Денију, надмашују оне које је Наполеон показао у биткама

⁵¹ *Ibid.* стр. 27.

⁵² *Ibid.* стр. 33–34.

⁵³ *Ibid.* стр. 191.

код Маренга или Јене; упућивања на спољну политику Треће републике и неповерење према Царству су очигледна.

Пошто је „изградио“ заједничку прошлост свих Југо-Словена (писао је да је српска историја повест свих Југо-Словена, односно Срба, Хрвата и Словенаца) по француском узору, Дени се окреће будућности. Његова књига предлаже читав програм преуређења Балкана, па и Европе, по завршетку рата и заједничке победе Антанте. Тај програм се овако може укратко приказати: будући мир ће бити „наметнут“, аустроугарско царство мора бити уништено а Хабзбурзи ће нестати, биће окончано уједињење свих Јужних Словена под вођством Србије а источно од Немачке ће се најзад успоставити група словенских држава, пријатеља и савезника Француске, како би онемогућила Немачку да после пораза крене у осветнички рат. Ако тако схваћене словенске државе треба да служе као одбрана од германизма, њихови универзитети су позвани да играју улогу ширилаца латинске мисли. Универзитети у Београду и Загребу „ће бити светионик који ће са Јадрана бацати зраке западне културе ка Црном мору. Биће велики шириоци италијанске мисли, као што ће и привредни развој земље за суседну краљевину бити неисцрпан извор богатства и благостања“.

Овде је важно да се уоче почеци осмишљавања француске спољне политике у послератном периоду обележене „савезима опкољавања“ против Немачке и значајем који Дени придаје универзитетима за културну пропаганду.

Дело Виктора Берара, *Србија*, које је такође изашло 1915. године, пре пораза Србије у октобру, преузима текст који је већ био поделио у свим школама Републике 26. марта 1915. године приликом српског дана.⁵⁴ У њему је Француска представљена као узор за Србију од Средњег века а посебно од Француске револуције.⁵⁵ Поводом српског устанка 1804. го-

⁵⁴ Виктор Берар, *La Serbie: la Serbie et son histoire, les victoires serbes et le peuple serbe*, Париз, Armand Collin, 1915, 46 стр.

⁵⁵ Овај део се ослања на рад Станислава Сретеновића, „Србија Виктора